

PREGLEDNI NAUČNI ČLANAK

Prof. dr *Milan Počuča**
Doc. dr *Nenad Stefanović***

INSTITUT TESTAMENTA KAO NASLEĐE IZ RIMSKOG PRAVA

Heredis fletus sub persona risus est.

(„Naslednikov plač je smeh pod maskom.“)

Publilius Syrus, *Sententiae*

Apstrakt: *Svako fizičko lice je nosilac, titular, određenih subjektivnih imovinskih prava i obaveza tokom svog života. Smrću fizičkog lica ono prestaje da postoji, međutim, iako je teoretski moguće da sva njegova prava i obaveze prestanu sa smrću, u praksi je obično drugačije, tako da ona uglavnom ostaju i nakon smrti. Pre svega to su prava i obaveze imovinskog karaktera i zato svi pravni sistemi sadrže pravila o nasleđivanju prava i obaveza u slučaju smrti. Rimsko pravo predstavlja temelj naslednog prava, u smislu da se institut testamenta u današnjem obliku prvi put pojavljuje u Zakonu XII tablica i kao takav nastavlja da živi kroz praksu naredna dva i po milenijuma.*

Ovaj rad ima za cilj da ukaže na značaj testamenta i pojmova bliskih njemu. Zaključeno je da testament i pojmovi u vezi s njim, kao što su: ostavilac, naslednik, zaostavština, univerzalna i singularna sukcesija, ni posle više od dva milenijuma ne gube na značaju. Sve to doprinosi pravnoj sigurnosti i omogućava nosiocima imovinskih prava da veruju institutu testamenta da će i posle smrti njihova imovinska prava nastaviti da postoje onako kako oni to žele.

Ključne reči: rimsko pravo, testament, naslednik, zaostavština, nužno nasleđivanje, sadržina testamenta, prijem nasleđa.

---

* Profesor na Pravnom fakultetu u Novom Sadu, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu

e-mail: pocuca@pravni-fakultet.info

** Docent na Pravnom fakultetu u Novom Sadu, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu

e-mail: nenad@pravni-fakultet.info

1. UVODNA RAZMATRANJA

Testament predstavlja institut koji ima svoje korene u rimskom pravu, konkretno u Zakonu XII tablica, gde se prvi put i sreće. Prve naznake nastanka testamenta mogle su se naći u Zakoniku antičkog grada Gortine, koji je nastao u V veku pre nove ere i ustanovio pet naslednih redova, međutim, tek u Zakonu XII tablica testament se pojavljuje u obliku koji nam je i danas poznat – kao „jednostrana, lična, uvek opoziva poslednja izjava volje testamentalno sposobnog lica, kojom raspoređuje svoju zaostavštinu za slučaj smrti, u zakonom propisanoj formi“.¹ Izraz testament je nastao od latinske reči *testamentum* koja bi se mogla prevesti kao: poslednja volja, oporuka.²

Kako bi se lakše shvatili pojam i svrha postojanja testamenta, kako u rimskom pravu tako i danas,³ neophodno je prvo objasniti neke pojmove u vezi sa testamentom. Tokom svog života svako fizičko lice stiče izvesna prava i obaveze, čime postaje njihov titular. U trenutku smrti titular prestaje da postoji, ali njegova prava i obaveze ostaju, odnosno prelaze na nove titulare. Uglavnom je reč o pravima i obavezama imovinskog karaktera koja smrću titulara prelaze na njegove sukcesore. Do toga može doći na dva načina: na osnovu testamenta koji je titular sačinio tokom svog života ili na osnovu pravila koja *ex lege* nastupaju ukoliko testament nije sačinjen, tzv. intestatsko nasleđivanje. Ova dva načina sticanja svojine u slučaju smrti jesu predmet naslednog prava, koje predstavlja posebnu granu građanskog prava. Nasledno pravo „klasično, a i postklasično rimsko pravo ne poznaje. Pravila o sukcesiji prosto su deo imovinskog prava, ona su dakle *ius quo ad res pertinet*. Preciznije rečeno, za Rimljane su sukcesije samo jedan od načina sticanja svojine.“⁴ Međutim, nasledno pravo se razlikuje od ostalih grana prava koje čine građansko, imovinsko pravo.

1 Babić, I., 2008, *Nasledno pravo*, Beograd, Službeni glasnik, str. 107.

2 Đorđević, J., 1886, *Latinsko-srpski rečnik*, Beograd, Kraljevsko-srpska državna štamparija, str. 1506. U teoriji je prisutno više shvatanja o poreklu reči testament, pri čemu su se autori opredelili za sledeća dva: prvo je da je izraz *testamentum* nastao od latinske reči *testari* – svedočiti (videti: Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, Informator, str. 563), dok po prof. Markoviću *testamentum* predstavlja složenicu dve latinske reči: *testatio* – osvedočenje i *mens* – koja označava duh, volju, misao, nameru (videti: Marković, S., 1981, *Nasledno pravo*, Beograd, NIU Službeni list SFRJ, str. 229).

3 Testament danas poznaje različite podelu, a jedna od osnovnih je podela na usmene i pismene. O usmenom zaveštanju u srpskom pozitivnom pravu videti više: Počuča, M., 2007, Usmeno zaveštanje, *Pedagoška stvarnost*, LVII, 7–8, Novi Sad, str. 782–792. Isto: Gavrić, I., 2015, Usmeni testament u uporednom i srpskom pravu, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 87(11–12), str. 571–588.

4 Malenica, A., 1995, *Rimsko pravo*, Novi Sad, Pravni fakultet u Novom Sadu, str. 225.

Dok stvarno i obligaciono pravo takođe spadaju u *ius quo ad res pertinet*, njihove norme su norme *inter vivos*, između živih lica, dok su odredbe naslednog prava norme *mortis causa*, odnosno nastupaju u slučaju smrti.

Intestatsko nasleđivanje se naziva i zakonskim jer se, u slučaju da testament ne postoji, primenjuju zakonske odredbe. U starom Rimu to su bile odredbe Zakona XII tablica,⁵ međutim u ovom radu autori se neće baviti intestatskim nasleđivanjem, već ono može biti jedna od tema koja bi se u budućnosti mogla posebno obraditi u zasebnom radu. Intestatsko nasleđivanje ima supsidijaran karakter, odnosno do primene ovih pravila o nasleđivanju će doći samo ukoliko nema testamenta.

Osim navedenog, bitno je napraviti distinkciju singularne od univerzalne sukcesije. Univerzalna sukcesija predstavlja prelaz celokupne imovine jednog lica na drugo i hronološki se pojavila pre singularne sukcesije. Međutim, nije nasleđivanje samo spadalo u univerzalnu sukcesiju. Sem nasleđivanja, u Gajevim Institucijama nalaze se i drugi slučajevi kada je celokupna imovina⁶ jednog lica prelazila na drugo, na primer: u slučaju usvojenja lica *sui iuris* (*adrogatio*), ukoliko bi žena zaključila brak sa manusom, ako bi neko tražio nasleđe po pretorskom pravu (*bonorum possessio*)⁷ itd. Hronološki posmatrano, singularna sukcesija je nastala kasnije u odnosu na univerzalnu i predstavlja prenos prava svojine na pojedinim stvarima sa jednog na drugo lice, odnosno preuzimanje pojedinih ostaviočevih obaveza. Najznačajniji oblici singularne sukcesije su: legati, fideikomis i pokloni za slučaj smrti.

2. OSNOVNI POJMOVI VEZANI ZA INSTITUT TESTAMENTA

Pri univerzalnoj sukcesiji dominiraju tri pravna pojma koji su prisutni u svakoj od njih: ostavilac (*de cuius*), naslednik (*heres*) i zaostavština (*hereditas*).

---

5 Tako na primer jedna od odredaba Zakona XII tablica glasi: „*Si intestato moritur, cui suus heres nec esit, adgnatus proximus familiam habeto. Si agnatus nec escit gentiles familiam habeto.*“ Ona u prevodu glasi: „U slučaju da neko umre bez testamenta, ako nema svojih naslednika, njegovu imovinu će dobiti najbliži agnat. Ako nema agnata, imovinu će dobiti gentili.“

6 O shvatanju imovine u rimskom pravu videti: Stefanović, N., 2018, Koncept svojine u rimskom pravu, *Pravo – teorija i praksa*, 35 (4–6), str. 17–29.

7 „U izvorima se *bonorum possessio secundum tabulas* pominje samo vezano za slučaj kada je stranka pokušala da sačini testament *per aes et libram*, pa on iz nekog razloga ne bude važeći po *ius civile*-u. I samo u tom slučaju se raspravlja da li testament eventualno važi po pretorskom pravu.“ Aličić, S., 2007, Bonorum possessio secundum tabulas u Gajevim Institucijama – forma ili način konvalidacije testamenta? *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 41(1–2), str. 353–368.

U rimskom pravu su se koristila dva termina za obeležavanje lica o čijoj se zaostavštini raspravljalo: *de cuius* i *de functus*. Termin *de cuius* je nastao kao skraćenica od *de cuius succesione agitur* – onaj o čijem se nasleđivanju radi, dok je naziv *de functus* – nastao od *de fungere vita* – onaj koji je prestao delovati, pokojnik. Ostavilac je bio umrlo fizičko lice koje je tokom svog života moralo imati pravni subjektivitet i biti rimski građanin *sui iuris*. „Pravna lica nemaju svojstvo ostavioca, pa se o njihovoj imovini nakon gašenja raspravlja po posebnim propisima.“⁸

Naslednik (*heres*) je bilo lice koje je nasleđivalo celokupnu imovinu (ukoliko se radilo o univerzalnoj sukcesiji) ili samo jedan deo zaostavštine. Dok su po pitanju ostavioca bila predviđena stroga pravila, naslednik je mogao biti svaki rimski građanin, i *alieni i sui iuris*. Jedini uslov se odnosio na to da mora biti živ u trenutku ostaviočeve smrti. Pritom se kao naslednik smatrao i nasciturus (*qui in utero sunt*), dete u majčinoj utrobi, pod uslovom da se rodi živo. Peregrini nisu mogli nasleđivati rimske građane čak ni u situacijama kada su imali pravo zaključivanja pravnih poslova (*ius commercii*). Zanimljivo je da su robovi mogli nasleđivati, a sve što bi nasleđili je pripadalo njihovom gospodararu. Što se pravnih lica tiče, iako nisu mogla biti ostavioci, mogla su nasleđivati, posebno u kasnijem periodu kada se hrišćanska crkva pojavila kao značajan faktor u Rimskom carstvu. Kao specifičan subjekt nasleđivanja u rimskom pravu se pojavljivao i *fiscus* (javna blagajna) u situacijama kada iza ostavioca ne bi ostao zakonski naslednik.

Treći bitan pojam vezan za nasleđivanje je zaostavština (*hereditas*), koju čini celokupna ostaviočeva imovina, odnosno „imovinska prava i obaveze *de cuius*-a u momentu smrti, uglavnom stvarna i obligaciona prava, sa nekim izuzecima. Od stvarnih prava nisu ulazila u nasledstvo lične službenosti, od obligacionih obaveze preuzete s obzirom na ličnost stranaka – *intuitu personae*, koje su se gasile smrću ostavioca. Takođe nisu mogla biti predmet nasledstva statusna, porodična, kao i javna i politička prava.“⁹

3. OBLICI TESTAMENTA KROZ RIMSKU PRAVNU ISTORIJU

U antičkom rimskom pravu testament nije u svim periodima imao isti oblik i značaj. Koliki je značaj imao testament za Rimljane vidimo i iz Tacitovog dela, gde on zapaža koliko se germanski običaji iz oblasti naslednog prava razlikuju od rimskih naslednih pravila.¹⁰

8 Malenica, A., 1995, str. 227.

9 Jocić, L., 1990, *Rimsko pravo*, Novi Sad, KR Slavija, str. 139.

10 „Međutim, u svakoga su naslednici i sledbenici vlastita deca, i ne pravi se nikakvo zaveštanje. Ako nema dece, imanje nasleđuju najpre braća, stričevi, ujaci.“ Tacit, P.

U cilju što boljeg razumevanja ovog instituta, neophodno je izložiti dva principa na kojima je testament bio zasnovan. Prvi princip glasi: „*Institutio heredis est caput et fundamentum testamenti*“ (Gaj, *Inst.* 2, 229) („Najvažniji deo testamenta i njegov osnov je imenovanje naslednika“).¹¹ Ovaj princip potiče iz starih vremena, kada je uloga testamenta bila pre svega da se testamentom uporedo sa imenovanjem naslednika odredi ujedno i buduća glava porodice, tj. *pater familias*. Drugi princip je glasio: „*Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus, decedere potest*“ (Pomponius – D, 50,17,7) („Niko ne može biti nasleđen delom na osnovu testamenta, a delom intestatski“).¹² Značaj ovog principa se ogleda pre svega u principu nedeljivosti zaostavštine. Ukoliko bi bilo testamenta, celokupna zaostavština bi pripala imenovanom nasledniku, dok bi u slučaju njegovog nepostojanja zaostavština pripala intestatskom nasledniku.

Kako je već napomenuto, testament predstavlja veoma star pravni institut.¹³ U vreme donošenja Zakona XII tablica postojala su dva načina kako se mogao sastaviti testament. *Testamentum calatis comitiis*¹⁴ se sačinjavao pred kurijatskom skupštinom (*curiata comitia*) kojom je predsedavao vrhovni sveštenik (*pontifex maximus*). „Ovakvi skupovi održavali su se dva puta godišnje – 24. marta i 24. maja. Ostavilac je pred kurijatskom skupštinom izjavljivao na koga želi da prenese imovinu (ko da postane *heres*, naslednik), a od prisutnih građana se tražio *testimonium* (da posve-

---

K., 1969, *Germanija; Agrikola; Razgovor o govornicima*, prevod, beleške i pogovor Darinka Nevenić-Grabovac, Beograd, Izdavačko preduzeće „Rad“, str. 13.

- 11 Kompletan sentenca iz Gajevih *Institucija* glasi: „*Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio.*“ Gaj, 1982, *Institucije*, preveo i uredio: Obrad Stanojević, Beograd, Nolit, knj. 2, 229, str. 155.
- 12 Stojčević, D., Romac, A., 1971, *Dicta et regulae iuris*, Savremena administracija, Beograd, str. 291.
- 13 Gaj u *Institucijama* detaljno obrađuje problematiku testamenta u drugoj knjizi, u skoro sto članova (Gaj, *Inst.* 2, 99–191). Pritom on, osim klasične podela na testament *calatis comitiis* i *testamentum in procinctu*, navodi i treći testament zaključen u formi *per aes et libram*. Sem navedeno, Gaj obrađuje sva najbitnija pitanja u vezi sa testamentom: uslove za punovažnost testamenta (*Inst.* 2, 114–115), imenovanje naslednika (*Inst.* 2, 116–118), isključivanje i izostavljanje iz nasledstva (*Inst.* 2, 123–129), poništenje i nevažeći testament (*Inst.* 2, 130–146) itd.
- 14 Profesor Stojčević u svojoj doktorskoj disertaciji objašnjava tri ključna pitanja vezana za testament *calatis comitiis*: „Kad je i kako nastao testamenat i koji su to specifični uslovi koji su izazvali njegovu tako ranu pojavu u Rimu“, „Zašto i kako je testamenat u Rimu došao pred skupštinu i kakvu je ulogu skupština imala pri pravljenju testamenta“ i „Pitanje sadržine i funkcije testamenta *calatis comitiis*“, pri čemu je posebnu pažnju obratio na pitanje slobode izbora naslednika u ovom testamentu. Videti: Stojčević, D., 1949, *Poreklo i funkcija testamenta calatis comitiis*, doktorska disertacija, (daktilografisano), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 5–8.

doće), pa je zato molba postala *testamentum*.¹⁵ U to vreme porodica je imala oblik konzorcijuma, gde je imovina pripadala svim članovima porodice, gde porodični starešina nije mogao njome raspolagati *inter vivos* niti *mortis causa* poslovima. Imovina je bila zajednička i svi članovi porodice su se na njoj rađali i umirali. Zato smrt nekog od članova porodice, pa makar to bio i *pater familias* (porodični starešina), nije donosila nikakve promene. Konzorcijum je bio bitan i ko ga predstavlja, a ne članovi porodice pojedinačno. Zbog toga je bilo bitno da se naslednik odredi još za života glave porodice, a to se činilo na ovaj način, objavljivanjem pred kurijatskom skupštinom.¹⁶

Drugi oblik testamenta u starom rimskom pravu se odnosio na vojnike kojima je bio namenjen – *testamentum in procinctu*.¹⁷ Vojnici su ga sačinjavali pred odlazak u boj izjavljujući ko treba da ih nasledi ukoliko se ne vrate živi iz bitke.¹⁸

Testamentum calatis comitiis je imao brojne nedostatke. S obzirom na to da je kurijatska skupština bila održavana samo dva puta godišnje, postojalo je objektivno vremensko ograničenje jer se testament nije mogao sačiniti kada se to želelo, već samo u vreme održavanja skupštine. Ukoliko bi nastupila neka nepredvidiva okolnost u vidu iznenadne bolesti ili opasnosti po živote, nije postojala mogućnost da se sačini testament. Drugi krupan problem se odnosio na lica koja mogu pred kurijatskom skupšti-

15 Šarkić, S., 2017, *Osnovi rimskog prava*, Beograd, Službeni glasnik i Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, str. 72.

16 Prema Malenici, a u cilju boljeg shvatanja porodičnih odnosa u starom Rimu: „Imenovanje naslednika u Rimu nikada nije bio akt prostog raspolaganja imovinom za slučaj smrti. Rimska porodica je kroz najveći deo rimske istorije bila brojna, činila su je sva lica koja se nalaze pod vlašću pater familijasa: sinovi, kćeri, snaje, unuci, praunuci, adoptirana i adrogirana lica. Svi oni su privređivali, ali je sa stanovišta jusa civile sve stečeno pripadalo pater familijasu, zato što je jedino on bio *lice sui iuris*, tj. živeo po sopstvenom pravu. Ostali članovi porodice bili su lica *alieni iuris*, podložna njegovoj vlasti, i kao takva nisu za života upravljala neakvom svojom imovinom.“ Malenica, A., 2007, „Pravni posao“ i „negotium“, dva pojma koja pripadaju različitim epohama, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 41(3), str. 86–87.

17 Četvrto poglavlje doktorske disertacije profesora Stojčevića odnosi se na formu *testamenta calatis comitiis*. On pritom pravi interesantnu komparaciju između *testamentum calatis comitiis* i *testamentum in procinctu*: „Nema sumnje da se razlika između ove dve vrste testamenta sastoji samo u formi. Sadržina i funkcija su im morali biti isti. *Testamentum in procinctu* je verovatno nastao docnije nego *testamentum calatis comitiis* i za njega su se tražile manje formalnosti, ali zato je ostajao na snazi samo ako je testator poginuo u borbi. No i pored toga što je *testamentum in procinctu* bio izvanredna forma u odnosu na *testamentum calatis comitiis* imao je sa njim zajedničku karakteristiku: javnost i prisustvo naroda.“ Stojčević, D., 1949, str. 151–152.

18 O razlozima sačinjavanja ovakvog testamenta videti: Ilić, V., 2014, Vojno zaveštanje u rimskom, francuskom i srpskom pravu, *Pravo – teorija i praksa* 31 (10–12), str. 59–60.

nom da sačine testament. Kako plebejcima nije bilo dozvoljeno učestvovanje u radu skupštine, oni su bili isključeni iz ovakvog vida sastavljanja testamenta.

Zbog toga je iz praktičnih razloga u praksi nastao metod kojim su se želela postići dejstva testamenta bez njegovog sačinjavanja. Za to je iskorišćena mancipacija¹⁹ koja je bila pogodna iz više razloga: mogli su je preduzimati i plebejci, ali i žene, bila je dostupna u bilo koje doba godine (ne samo dvaput godišnje) i, na kraju, bilo ju je moguće preduzeti i izvan Rima. Ovaj metod je nazvan *mancipatio familiae* (prodaja porodične imovine), a sastojao se u sledećem: porodični starešina „*de cuius* je prodavao mancipacijom celokupnu svoju imovinu (*mancipatio familiae*) nekom svom prijatelju (koji je nazivan bio *familiae emptor*) koji se istovremeno obavezivao da će tu imovinu po smrti *de cuius*-a preneti na onoga koga *de cuius* odredi.“²⁰ Ovim pravnim poslom *familiae emptor* je postajao sopstvenik *de cuius*-ove imovine, ali i familije, odnosno lica koja su pod vlašću porodičnog starešine, tokom njegovog života. Međutim, *familiae emptor* tu imovinu i lica nije dobijao sve do smrti *de cuius*-a, kada bi ona prešla u njegovu državinu sve do prelaska u vlasništvo lica koja je porodični starešina odredio. Kako je već ranije izloženo, *mancipatio familiae* nije testament jer ne sadrži imenovanje naslednika, što je prva i najbitnija odlika svakog testamenta.²¹ *Familiae emptor* nije naslednik, već samo posrednik između porodičnog starešine i lica kome on želi da ostavi lica i imovinu. Zbog toga je *familiae emptor* morao biti neko u koga *de cuius* ima izrazito poverenje.

U klasičnom periodu testament je bio sačinjavan ili po pravilima *ius civile*²² ili po pretorskom pravu. Po *ius civile*, testament je morao biti načinjen u formi *per aes et libram*.²³ Ta forma je od pomenute *mancipatio*

19 O razlici između testamenta *per aes et libram* i pozno rimskog testamenta više u: Nowak, M., 2011, *Mancipatio and its life in late-Roman law in: The Journal of Juristic Papyrology*, 41, pp. 103–122.

20 Stojčević, D., 1955, *Rimsko pravo*, Beograd, Naučna knjiga, str. 186.

21 Bujuklić ističe da: „*Mancipatio familiae* formalno nije testament (jer ne sadrži *institutio heredis*, imenovanje naslednika), on je praktično ostvarivao istu svrhu. Međutim, to je ipak posao 'među živima' (*inter vivos*), a ne 'u slučaju smrti' (*mortis causa*), što je bitna karakteristika svakog testamenta.“ Bujuklić, Ž., 2007, *Forum Romanum, Rimaska država, pravo religija i mitovi*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, str. 663.

22 „*Ius civile* je pravo koje važi za cives, rimske građane. Njega čine stari običaji, zakoni i njihova tumačenja. U taj pravni sistem spada pre svega Zakon XII tablica, kao i niz drugih zakona donetih nakon perioda Republike.“ Šarkić, S., 2017, *Osnovi pravne istorije*, Beograd, Službeni glasnik i Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, str. 67.

23 Ova forma testamenta je najbolje obrađena u Gajevim *Institucijama*. Prema Aličiću: „Gajevo razmatranje o formi klasičnog testamenta *per aes et libram* najpotpunije je

familiae preuzela formalnosti mancipacije, odnosno obavezno prisustvo libripensa, svedoka (njih pet) i kupca imovine – *familiae emptor*.²⁴ Međutim, mancipacija se ovde nije vršila radi prenošenja svojine na *familiae emptor*-a, već samo kao puka formalnost, gde je testator izgovarao kako glasi sadržina testamenta. Prisutnost *familiae emptor*-a i libripensa je bila samo u tome da se ispoštuje forma. Ono što je bilo bitno u celom zaveštavanju predstavljala je usmena izjava ostavioca kojom raspoláže imovinom i imenuje svog naslednika – *nuncupatio*.²⁵ U tu izjavu su morale biti unete svečane reči iz testamenta *calatis comitiis: heres i esto*.

Dalji razvoj rimskog testamenta se vezuje za delovanje pretora koji nije uvodio nove oblike testamenata, već je do tada poznate testamente izmenio. Odlika pretorskog prava je da je bilo jednostavnije u odnosu na *ius civile*, bez nepotrebne forme. Pretorsko pravo nije zahtevalo da se ispunе formalnosti, kako je to zahtevano u prošlosti. Ukoliko mancipacija nije postojala, odnosno ako *nuncupatio* (imenovanje naslednika) nije bilo izgovoreno, niti je testament bio sačinjen pred libripensom i svedocima, ali je testament bio zapisan na drvenim tablicama i zapečaćen pečatima sedmorice svedoka – on bi bio punovažan. Suština je bila ista, jer i kod mancipacije je bilo sedam svedoka koji su morali prisustvovati: libripens, *familiae emptor* i pet svedoka.²⁶ Tokom klasičnog perioda najčešće se koristio pretorski testament. Iz ovakvog modifikovanog oblika testamenta izbačene su nepotrebne svečane izjave, a zaključenje i sastavljanje testamenta su u znatnoj meri olakšani. Tako je testament postao

---

kojim raspolážemo među svim sačuvanim rimskim tekstovima. Ipak, postoji nekoliko pitanja koja Gaj nije dotakao, a osim toga pojedini delovi njegovog teksta su na različite načine tumačeni od strane istraživača, zbog čega i danas postoje neke nedoumice.“ Aličić, S., 2006, „Šta Gaj nije rekao o formi testamenta *per aes et libram*“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 40, str. 63–83.

- 24 O broju svedoka koji su postojali prilikom sastavljanja testamenta i poreklu, tj. razlozima njegovog nastanka videti: Sanchez-Moreno Ellart, C., *The Late Roman Law of Inheritance: The Testament of Five or Seven Witnesses*, in: Caseau, B., Hübnér, S. R. (eds.), 2014, *Inheritance, Law and Religions in the Ancient and Mediaeval Worlds*, Centre de recherche d’Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 46, pp. 229–257.
- 25 Videti: Šarac, M., Lučić, Z., 2011, *Rimsko privatno pravo*, Split, Naklada Bošković, str. 256–257.
- 26 „*Praetor tamen si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum possessionem pollicentur: et si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, velut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem.*“ „Ako je testament snabdeven pečatima sedam svedoka, pretor će ipak dati *bonorum possessio* na osnovu tablica testamenta onome koji je u njima upisan kao naslednik. A ako ne bude nikog kome bi zaostavština bez testamenta pripala po zakonu, kao što je brat rođen od istog oca ili stric ili brat od strica, tada naslednici upisani (u testament) mogu zadržati zaostavštinu.“ Gaj, 1982, str. 119.

jednostrani pravni posao i tu će karakteristiku zadržati sve do današnjih dana. Najbitniji element testamenta više nisu bile svečane izjave, već ostaviočeva volja kojom raspoređuje svoju imovinu u slučaju njegove smrti, dok se uloga svedoka svela na dokazivanje postojanja ostaviočeve volje i njene sadržine.

U postklasičnom i periodu Justinijanove vladavine osim postojećih pojavili su se novi oblici testamenata koje profesor Stanojević klasifikuje u tri vrste: „olografski, svojeručno napisan i potpisan, za koji nisu bili neophodni svedoci; zatim poveren na čuvanje vladaru (*principi oblatum*), koji je do smrti ostavioča držan u posebnoj kancelariji i testament izdiktiran u službene spise (*apud acta conditum*). Tako sada postoji pet oblika testamenta, tri privatna (olografski, nunkupacioni i tripartitni) i dva javna (poveren vladaru i izdiktiran u spise).“²⁷

4. *TESTAMENTI FACTIO* – TESTAMENTALNA SPOSOBNOST

Testamentalna sposobnost u rimskom pravu se delila na aktivnu i pasivnu. Aktivna testamentalna sposobnost (*Testamenti factio activa*) bila je sposobnost da se sačini testament, dok je pasivna testamentalna sposobnost (*Testamenti factio passiva*) predstavljala sposobnost nekog lica da bude imenovano za naslednika, kao i da primi nasleđe.

Testamenti factio activa – Testament je voljni akt koji se odnosi na raspolaganje imovinom, te ga može sačiniti isključivo ono fizičko lice koje ima imovinu. Takođe, neophodno je da to lice ima volju koja je pravno relevantna. Prema Gaju, prvi uslov za punovažnost testamenta bila je testamentalna sposobnost. (Gaj, *Inst. 2, 229*)²⁸

Iz tih razloga bilo je moguće klasifikovati lica koja nisu sposobna da sačine testament.

- a) Pre svega to su bila lica koja nisu mogla imati svoju imovinu i tu su spadali: robovi, lica *alieni iuris* i peregrini.
- b) Testamentalnu sposobnost nisu imala lica bez pravno relevantne volje: duševno poremećena lica (*furiozi* – mahnuti), rasipnici (*prodigi* – lica koja nesrazmerno troše od predaka nasleđena dobra) i *impuberes* (maloletna lica su se delila *na infantes* – mlađi od sedam

---

27 Stanojević, O., 2003, *Rimsko pravo*, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, str. 241.

28 „*Igitur si quaeramus an valeat testamentum, inprimis advertere debemus an is qui id fecerit habuerit testamenti factionem.*“ „Ako se postavlja pitanje da li testament važi, najpre se mora ispitati da li onaj koji ga je napravio ima sposobnost za pravljenje testamenta.“ Gaj, 1982, str. 119.

godina i *impuberes* – deca od sedam do dvanaest (devojčice), tj. četrnaest godina (dečaci)).²⁹

- c) Žene takođe nisu mogle sačinjavati testament niti učestvovati u radu kurijatske komicije. Tek za vladavine cara Hadrijana žene su dobile pravo da sačinjavaju testament, ali samo uz odobrenje (*auctoritas*) tutora. Tek u III veku je nestalo tutorstvo nad ženama, da bi ih Justinijan u pogledu testamentalne sposobnosti izjednačio sa muškarcima.
- d) Poslednja kategorija lica koja nisu mogla sačinjavati testament obuhvatala je *intestabiles* (nedostojna lica). To su bili oni koji bi obećali da će svedočiti, da bi posle odbili da to učine, latini Iuniani, heretici i otpadnici od hrišćanske vere u vreme Justinijana.

Testamenti factio passiva,³⁰ odnosno pasivna testamentalna sposobnost predstavljala je sposobnost da se bude imenovan za naslednika i sposobnost imenovanog da primi nasleđe. Ovu sposobnost su imali svi rimski građani koji su imali *ius commercii*. Po rimskom pravu bilo je bitno da se ova sposobnost ima i u trenutku sastavljanja testamenta, ali i onda kada testament stupi na snagu, odnosno kada *de cuius* umre. Oba uslova su morala biti ispunjena kumulativno. Uslov za postojanje nasledničke sposobnosti je sasvim logičan, međutim ovaj drugi uslov (da se bude sposoban i u vreme sastavljanja testamenta) verovatno je ostao iz vremena kada je testament proizvodio svoje dejstvo odmah po njegovom sastavljanju, još za života *pater familias*-a.

Naslednu sposobnost nisu mogle da imaju sledeće kategorije lica:

- a) Peregrini i žene nisu mogli biti naslednici u najstarijem periodu rimske istorije zato što oni nisu mogli biti porodične starešine. Vokonijev zakon (*Lex Voconia*) koji je zabranio svim pripadnicima prvog staleža, senatorima, da imenuju svoje žene za naslednike donet je 169. godine, međutim taj zakon je vrlo brzo pao u zaborav i izgubio na značaju tako da su u kasnijem periodu i žene dobile potpunu pasivnu naslednu sposobnost.
- b) *Personae incertae* su bila lica o kojima testator nije ništa znao u trenutku sačinjavanja testamenta. Tu su spadali: *postumus* – rođeni posle sastavljanja testamenta i pravna lica (gradovi, hramovi...). Kao i u slučaju žena kao naslednica i ovde su stroga pravila važila

29 O položaju dece i njihovom statusu u porodici, posebno dece rođene van braka videti: Tate, J. C., 2008, Inheritance rights of nonmarital children in Late Roman law. *Roman Legal Trad.*, 4, 1. pp. 1–36.

30 Videti više: Stojčević, D., 1988, *Rimsko privatno pravo*, Beograd, Savremena administracija, str. 324–325.

samo u ranom periodu, samo u početku. Već u klasičnom periodu bilo je dopušteno da se *postumus* imenuje za naslednika, da bi sa priznavanjem hrišćanstva kao zvanične vere postala uobičajena praksa da se kao naslednici imenuju hramovi.

- c) Kao i u slučaju aktivne testamentalne sposobnosti i ovde su *intestabiles* i jeretici bili isključeni iz nasleđivanja.
- d) Avgust je doneo Kadukarne zakone kojima je određenim licima sposobnost nasleđivanja bila delimično ili potpuno oduzeta. Ukoliko nisu bili u braku, muškarci (od 25 do 60 godina) i žene (od 20 do 50 godina) gubili su pravo da nasleđuju na osnovu testamenta. Ako nisu imali određen broj lica u braku, nisu mogla dobiti celokupno nasleđe. *Celebes* (oni koji nisu sklopili brak) nisu mogli apsolutno ništa da naslede. „Stoga je imovina koja se na ovaj način gubila nazvana kadukarnom (*caducus* – otpao) i dodeljivana je državnoj blagajni (*aerarium*).“³¹

Robovi su mogli da nasleđuju kako svog gospodara tako i neko drugo lice. Ukoliko bi nasleđivali svog gospodara, to je direktno povlačilo i njihovo oslobađanje. Rob bi postao nužni naslednik (*heres necessarius*) i morao je da primi nasleđe. Razlog za to bio je isključivo praktičan. Naime, ako bi neko umro bez naslednika, to je bilo naročito ponižavajuće za njega i celu porodicu, a često se dešavalo da je imovina prezadužena i da naslednici ne žele da se prime nasleđa. Zbog toga su gospodari odlučivali da za naslednike imenuju robove, koji to nisu mogli da odbiju. U drugom slučaju, kad su robovi nasleđivali lica koja im nisu gospodari, to nije bilo vezano za njihovo oslobađanje, već je nastajalo u želji da celokupno nasledstvo dobije gospodar roba.³²

5. SADRŽAJ TESTAMENTA

Po Gaju, imenovanje naslednika je moralo da se nalazi na čelu testamenta i da je izvršeno izgovaranjem svećanih reči, i to imenice „*heres*“ (naslednik) i glagola „*esse*“ (je, jeste).³³ Imenovanje je svakako najznačaj-

---

31 Šarkić, S., 2017a, str. 75.

32 Muzurakis objašnjava da pitanje dobrovoljnih (*heres voluntarius*) i nužnih naslednika (*heres necessarius*) nije uvek bila stvar izbora volje i da je položaj robova u rimskom naslednom pravu ponekad bio korišćen kako bi se naslednici testatora oslobodili plaćanja njegovih dugova. Videti: Mousourakis, G., 2012, *The Law of Succession*. In: *Fundamentals of Roman Private Law*. Springer, Berlin, Heidelberg, pp. 288, 290, 296.

33 „*Sollemnis autem institutio haec est Titius heres esto; sed et illa iam conprobata videtur titium heredem esse iubeo; at illa non est conprobata Titium heredem esse volo; sed et illae a plerisque improbatae sunt Titium heredem instituo, item heredem facio*“, Svećano

nija odredba testamenta i bez nje testamenta kao i da nema. To se može videti i kroz latinsku sentencu: „*Institutio heredis caput et fundamentum testamenti est.*“³⁴ – Imenovanje nasljednika je glava i temelj testamenta.

Onaj koji bi se jednom prihvatio nasleđa ostajao bi to za stalno (*Semel heres – semper heres.* – „Jednom nasljednik, uvek nasljednik.“).

S obzirom na odnose koji su u starom *ius civile*-u vladali u porodici, bilo je moguće imenovanje samo jednog nasljednika. Smrću *pater familias*-a svi članovi porodice su ostajali da žive pod istim krovom, a uloga testamenta je bila da se odredi koji će od njih biti nasljednik i glava porodice ubuduće. U klasičnom pravu je testamentom testator već mogao odrediti više lica za nasljednike. Ukoliko je želeo da zaostavštinu podeli na jednake delove nasljednicima, bilo je dovoljno da ih samo nabroji, međutim, ako mu je namera bila da nasljednici naslede nejednake delove zaostavštine, morao je to posebno naglasiti u testamentu.

6. PRIHVATANJE NASLEĐA I NUŽNO NASLEĐIVANJE

Nužni nasljednici (*heredes necessarii*) bili su oni nasljednici koji su pre smrti ostavioca, *de cuius*-a, bili članovi njegove porodice i pod njegovom neposrednom vlašću (*sui heredes*), kao i rob koga je njegov gospodar imenovao kao svog testamentalnog nasljednika. Nužni nasljednici nisu mogli da odbiju prijem nasleđa. Nasuprot njima su bili ostali nasljednici (*voluntari heredes* /dobrovoljni nasljednici/ ili *extranei heredes* /strani nasljednici/) i za razliku od nužnih nasljednika, oni nisu bili obavezni da prihvate nasleđe u trenutku smrti *de cuius*-a. Tek kad se izjasne da prihvataju nasleđe (*aditio hereditatis*), nastupa njihova obaveza prijema. „Ako je istovremeno više nasljednika pozvano na nasleđe, a neki od njih ga odbiju, njihovi nasledni delovi srazmerno 'prirastaju' delovima onih koji su prihvatili nasleđe (*ius adcrescendi*).“³⁵ Ta izjava o prijemu nasleđa se razlikovala u zavisnosti od toga koji period rimske istorije je u pitanju.

Ius civile je poznavao tri vrste izjava o prihvatu nasleđa: krecija (*cretio*) se ogledala u svečanoj izjavi i upotrebi svečanih reči uz obavezno prisustvo svedoka, u roku od sto dana. Rok je počinjao da teče danom pozivanja nasljednika da prihvati nasleđe. Drugi oblik prihvata nasleđa –

---

imenovanje je: „Neka Ticije bude nasljednik“; a dozvoljeno je izgleda i ovo: „Naređujem da Ticije bude nasljednik“. Međutim, nije dopušteno reći: „Želim“ da Ticije bude nasljednik“, a prema mišljenju većine nije dozvoljeno: „Postavljam Ticija za nasljednika“, kao i „Činim Ticija nasljednikom“. Gaj, 1982, str. 119.

34 Malenica, A., 1995, str. 231.

35 Milošević, M., 2005, *Rimsko pravo*, Beograd, Nomos, str. 275.

pro herede gestio (u bukvalnom prevodu: ponašanje kao da je naslednik) – predstavlja je izvestan oblik konkludentne radnje koju je pozvani naslednik preduzimao i na taj način izražavao svoju volju da se prihvata nasleđa, na primer tako što bi otuđio neki deo zaostavštine ili se uselio u kuću koja mu je pripadala testamentom ili počeo da obrađuje njivu koju je nasledio. Poslednji, treći vid prihvata nasleđa bilo je neformalno prihvatanje koje je propisao Justinijan u svojoj kodifikaciji. On je odredio da je izjavu o prijemu nasledstva moguće prihvatiti bez bilo kakvih formalnosti (*nuda voluntas*). Pritom, svaka izjava o prihvatanju ili odricanju od nasleđa, data od strane punoletnog lica, bila bi konačna.

7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Testament je institut koji postoji više od dve hiljade godina i stoga sigurno spada u jedan od najznačajnijih instituta naslednog i građanskog prava. Iako je tokom istorije trpeo izvesne izmene, njegova suština i smisao su ostali nepromenjeni – raspolaganje imovinom u slučaju smrti. Sama podela pravnih poslova na poslove *inter vivos* i *mortis causa* ukazuje nam na značaj ovog instituta u građanskom pravu.

Viševekovna praksa je pokazala da se testamentom najlakše osigurava kontinuitet imovinskopravnih odnosa među generacijama. Pravna sigurnost je nešto na čemu se u svim pravnim sistemima insistira i baš je testament jedan od pravnih instituta koji to garantuje. Iako je poslednja ostaviočeva volja ponekad predmet pokušaja falsifikovanja, a otvaranje i saopštavanje sadržaja zna biti neprijatno iskustvo za naslednike, bili oni naslednici ili ne, pravo je uspelo da obezbedi mehanizme koji garantuju verodostojnost testamenta. Rimsko pravo nam je ostavilo veliki broj pravnih instituta koji opstaju više od dva milenijuma i pružaju osnovu za efektivan društveni razvoj i progres. Testament je jedan od njih i sigurno će takav i ostati još dugi niz godina.

LITERATURA

1. Aličić, S., 2007, Bonorum possessio secundum tabulas u Gajevim Institucijama – forma ili način konvalidacije testamenta? *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 41(1–2).
2. Aličić, S., 2006, Šta Gaj nije rekao o formi testamenta *per aes et libram*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 40(2).
3. Babić, I., 2008, *Nasledno pravo*, Beograd, Službeni glasnik.

4. Bujuklić, Ž., 2007, *Forum Romanum, Rimska država, pravo religija i mitovi*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik.
5. Đorđević, J., 1886, *Latinsko-srpski rečnik*, Beograd, Kraljevsko-srpska državna štamparija.
6. Gaj, 1982, *Institucije*, preveo i uredio: Obrad Stanojević, Beograd, Nolit.
7. Gavrić, I., 2015, Usmeni testament u uporednom i srpskom pravu. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 87(11–12).
8. Ilić, V., 2014, Vojno zaveštanje u rimskom, francuskom i srpskom pravu. *Pravo – teorija i praksa*, 31(10–12).
9. Jocić, L., 1990, *Rimsko pravo*, Novi Sad, KR Slavija.
10. Malenica, A., 1995, *Rimsko pravo*, Novi Sad, Pravni fakultet u Novom Sadu.
11. Malenica, A., 2007, „Pravni posao“ i „negotium“, dva pojma koja pripadaju različitim epohama, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 41(3).
12. Milošević, M., 2005, *Rimsko pravo*, Beograd, Nomos.
13. Mousourakis, G., 2012, The Law of Succession. In: *Fundamentals of Roman Private Law*, Springer, Berlin, Heidelberg.
14. Nowak, M., 2011, Mancipatio and its life in late-Roman law, *The Journal of Juristic Papyrology*, 41.
15. Počuća, M., 2007, Usmeno zaveštanje, *Pedagoška stvarnost*, LVII, 7–8.
16. Romac, A., 1981, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, Informator.
17. Sanchez-Moreno Ellart, C., The Late Roman Law of Inheritance: The Testament of Five or Seven Witnesses, in: Caseau, B., Hübner, S. R. (eds.), 2014, *Inheritance, Law and Religions in the Ancient and Mediaeval Worlds*, (Centre de recherche d’Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 46).
18. Stanojević, O., 2003, *Rimsko pravo*, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
19. Stefanović, N., 2018, Koncept svojine u rimskom pravu, *Pravo – teorija i praksa*, 35 (4–6).
20. Stojčević, D., Romac, A., 1971, *Dicta et regulae iuris*, Beograd, Savremena administracija.
21. Stojčević, D., 1949, *Poreklo i funkcija testamenta calatis comitiis*, doktorska disertacija (daktilografisano), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
22. Stojčević, D., 1955, *Rimsko pravo*, Beograd, Naučna knjiga.
23. Stojčević, D. 1988, *Rimsko privatno pravo*, Beograd, Savremena administracija.
24. Tacit, P. K., 1969, *Germanija; Agrikola; Razgovor o govornicima*, prevod, beleške i pogovor Darinka Nevenić-Grabovac, Beograd, Izdavačko preduzeće „Rad“.
25. Tate, J. C., 2008, Inheritance rights of nonmarital children in Late Roman law. *Roman Legal Tradition*, 4, 1.
26. Šarac, M., Lučić, Z., 2011, *Rimsko privatno pravo*, Split, Naklada Bošković.
27. Šarkić, S., 2017, *Osnovi pravne istorije*, Beograd, Službeni glasnik i Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.
28. Šarkić, S., 2017, *Osnovi rimskog prava*, Beograd, Službeni glasnik i Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.

TESTAMENT AS INHERITANCE FROM ROMAN LAW

Milan Počuča
Nenad Stefanović

SUMMARY

Every person is a bearer, a titular, of certain subjective property rights and obligations throughout his life. The death results in a physical person's ceasing to exist, however, although it is theoretically possible for all his rights and obligations to cease with death, in practice, it is usually different, so that they generally remain after death. First and foremost, they are rights and obligations of property and therefore all legal systems contain rules on the inheritance of rights and obligations in case of death. Roman law is the foundation of hereditary law, in the sense that the institute of the will in its present form appears for the first time in Law XII tables and as such continues to live through the practice of the next two and a half thousand years.

This paper aims to point out the significance of the testament and the terms close to it. It was concluded that the testament and the main concepts concerning it, such as: the descendant, the heir, the hereditary, the universal and the singular succession, are not losing any significance after more than two millennia. All of this contributes to legal certainty and allows holders of property rights to believe in the institute of the testament that after their death their property rights will continue to exist the way they want it.

Key words: Roman law, will, inheritance, legacy, necessity inheritance, the content of the will, inheritance.

Dostavljeno Uredništvu: 13. avgusta 2019. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 28. novembra 2019. godine